

Підстави, за яких батьки або один з них можуть бути позбавлені судом батьківських прав є: (ст.164 СКУ)

- 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;
- 3) жорстоко поводяться з дитиною;
- 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- 6) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Батьки або один з них за таких обставин повинні (повинен) повністю розуміти наслідки своєї винної поведінки. Не може бути позбавлена батьківських прав особа, яка не виконує своїх батьківських обов'язків внаслідок душевної хвороби, недоумства, тривалого відрядження, створення перешкод з боку іншого з батьків, юз яким проживає дитина. Позбавлення батьківських прав може провадитися за наявності однієї або кількох передбачених законом підстав і тільки в судовому порядку. Ніякий інший орган не вправі позбавити людину її батьківських прав. Справи про позбавлення батьківських прав розглядаються за заявою державних або громадських організацій, одного з батьків або опікуна (піклувальника) дитини, а також за позовом прокурора. Інші зацікавлені особи із заявою про позбавлення батьківських прав повинні звертатися до органів опіки та піклування або до прокурора.

Орган опіки та піклування при підготовці справ до розгляду зобов'язаний вивчити умови життя і виховання дитини, поведінку батьків, їхні взаємовідносини з дітьми та ставлення до своїх батьківських обов'язків. За матеріалами перевірки органи опіки і піклування складаються письмовий висновок, який додається до матеріалів судового розгляду. Орган опіки та піклування, а також прокурор не тільки мають право, а й зобов'язані взяти участь у розгляді кожної такої справи, незалежно від того, хто є позивачем. Рішення суду про позбавлення батьківських прав стосується лише тих дітей, щодо яких поведінка батьків була неправомірною. Відносно інших дітей, у тому числі тих, які народженні пізніше, батьківські права зберігаються. Позбавлення батьківських прав допускається тільки відносно дітей, які не досягли 18 років. Батьки втрачають всі права, засновані на факті родинності з дитиною, які належать їм та здійснюються ними до досягнення дитиною повноліття. Передусім, це немайнові права: право виховувати дитину, представляти її інтереси, визначати місце проживання, вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка утримує її не на підставі закону чи судового рішення, давати чи не давати згоду на усиновлення (удочеріння) дитини. А також майнові: право на отримання в майбутньому від дітей аліментів у випадку своєї непрацездатності. Батьки не мають права стати спадкоємцями за законом дітей, у відношенні яких вони були позбавлені батьківських прав і не були поновленні у цих правах на момент відкриття спадщини.

Водночас, позбавлення батьківських прав не звільняє батьків від обов'язку по утриманню дітей. Аліменти на дітей стягуються на користь другого з батьків чи опікуна (піклувальника), при якому дитина перебуває на утриманні, або організації, де дитина перебуває на вихованні. Позовна заява подається до районного суду за місцем проживання в письмовій формі. Позовна заява має містити:

- назву суду, до якого подається заява;
- точну назву позивача і відповідача, їх місце проживання або знаходження, назву представника, коли заява подається представником;
- зміст позивних вимог;
- виклад обставин, якими позивач обґрунтовує позовні вимоги;
- зазначення доказів, що стверджують позов;
- зазначення ціни позову (якщо позов у грошовій оцінці);
- підпис позивача або його представника з зазначенням часу подання заяви.

До позовної заяви подаються письмові докази, а якщо заява подається представником – також довіреність чи інший документ, що підтверджує його повноваження. Позивач повинен подати позовну заяву з копіями відповідно до кількості відповідачів. До заяви додається документ про сплату державного мита.

Серед документів, які відіграватимуть роль доказів у справі про позбавлення батьківських прав, провідну роль віграє висновок органів опіки і піклування. Однак, до заяви слід також додати документи, що підтверджують факт перебування в шлюбі, факт його припинення, відомості про дитину (свідоцтво про народження, умови виховання та проживання тощо).

Відповідно до того, що зміст позовних вимог становитиме вимога про позбавлення батьківських прав, викладаючи обставини, якими обґрунтовується така вимога, слід послідовно навести факти, якими можна буде довести навмисність ухилення винного з батьків від виконання обов'язків по вихованню своїх дітей (дитини), визначити коло осіб, які можуть бути викликані свідками для дачі пояснень з цих фактів.

Позбавлення батьківських прав - санкція до батьків, які порушують свій обов'язок щодо виховання неповнолітніх дітей. Застосовується вона не тільки у сімейному, а й у кримінальному праві. У кримінальному праві позбавлення батьківських прав призначається як додаткова міра покарання. Як основна міра покарання допускається лише тоді, коли суд встановив зловживання цими правами з боку винного. Найчастіше застосовується як міра сімейно-правової відповідальності. Значення позбавлення батьківських прав під собою містить контроль з боку держави щодо належного виконання обов'язків щодо неповнолітніх дітей, який передбачений не тільки Сімейним Кодексом України, а й міжнародними правовими актами.

Порядок позбавлення батьківських прав

Відповідно до чинного законодавства, позбавлення батьківських прав проводиться тільки в судовому порядку й тільки в порядку цивільного судочинства. З огляду на, що позбавлення батьківських прав торкається найважливіших прав батьків і дітей, у Сімейному кодексі передбачений ряд спеціальних процесуальних гарантій. Справи про позбавлення батьківських прав розглядається при обов'язковій участі органів опіки й піклування й прокурора.

На практиці найчастіше з позовом у суд про позбавлення батьківських прав виходять органи опіки й піклування, а точніше сказати відділи утворення при районних адміністраціях, тому що органи опіки й піклування є структурним підрозділом цих відділів і виступають від їхнього імені. Це пов'язане з тим, що ця міра сімейно-правової відповідальності застосовується до громадян, чії родини є неблагополучними і є на обліку в цих органах у якості таких.

Органами опіки й піклування проводиться тривала, трудомістка профілактична робота з такими батьками, що триває до року, а іноді й довше. Поводження таких батьків розглядаються на комісіях зі справ неповнолітніх, де їм виносяться попередження про недопустимість відхилення від виконання батьківських обов'язків, де їх неодноразово попереджають про можливості позбавлення батьківських прав за відхилення, і надається можливість виправити своє поведіння. Фахівцями з охорони дитинства проводиться обстеження житло-побутових умов, умов життя дитини, і саме органи опіки й піклування дають свій висновок про доцільність позбавлення батьківських прав.

Кому слід бути відповідачем у справі про позбавлення батьківських прав, питання не складне, оскільки мова йде про втрату батьківських прав, які належать матері й батькові. Тільки вони можуть виступати як відповідач у справі.

Позови про позбавлення батьківських прав не можуть бути пред'явлені до усиновителів. У випадку неправомірного здійснення прав й обов'язків по вихованню всиновленого всиновлення скасовується.

Не можуть бути відповідачами в справах про позбавлення батьківських прав і фактичних вихователів неповнолітнього: опікуни, піклувальники, прийомні батьки.

Якщо запис про батька відбувся після встановлення батьківства в добровільному порядку або судовому порядку, власник батьківських прав й обов'язків може бути позбавлений їх на загальних підставах.

Таким чином, відповідачами в справі про позбавлення батьківських прав будуть особи, зазначені як батьки у записі про народження дитини. Тому основним документом з позовом у суд про позбавлення батьківських прав є свідоцтво про народження дитини.

Особливої уваги заслуговують вимоги позивача, якщо у відповідача небагато дітей. Щораз у позовній заяві повинні бути відомості про кожну дитину відповідача, чи живе неповнолітній удома або перебуває в дитячій виховній або медичній установі. Мало того, необхідне посилання на неправомірне відношення відповідача до кожного з них. А в результаті - прохання про позбавлення батьківських прав у відношенні кожного неповнолітнього із вказівкою його прізвища, імені, по батькові, дати народження. У протилежному випадку захист інтересів всіх дітей з даної родини не буде відрізнятися необхідною послідовністю, поза полем зору залишаться неповнолітні, чия доля стане ще більш складною через їх невизначене правове положення.

Як правило, справи про позбавлення батьківських прав надходять у суд досить підготовленими. Якщо позивачем у справі про позбавлення батьківських прав є органи опіки й піклування (відділ утворення), то крім позовної заяви він надає суду й свій висновок про доцільність позбавлення батьківських прав. Коли ж як позивач виступають інші особи, суд, підготовляючи справу до розгляду, доручає цьому органу дати відповідний висновок.

Складанню висновку по суперечці передують збір матеріалів, що дозволяють зайняти певну позицію в справі. Сюди входять пояснення (бажано письмового або запротокольовані) позивача, відповідача, батьків й інших осіб. Якщо дитина вчиться, то важливо врахувати думку педагога, вихователя. Якщо родина є на обліку як неблагополучна, то представляються висновки комісії зі справ неповнолітніх, про попередження про відповідальність за відхилення від виконання батьківських обов'язків, які виносяться батькам не виконуючий свій борг. При аналізі зібраних матеріалів з'ясовується й думка дитини, в інтересах якої виступає позивач. Коли суд розглядає позов про позбавлення батьківських прав, органам опіки й піклування слід упевнитися в наявності підстав для задоволення такого позову або їхньої відсутності. Щораз органи опіки й піклування обстежать умови життя, як неповнолітнього, так і позивача, відповідача в справі, а не тільки тих, хто претендує на його виховання.

Під обстеженням умов життя розуміється вивчення всіх її сторін, будь те матеріальне забезпечення, побут і житло. Але особливої уваги з урахуванням специфіки суперечки заслуговують обставини, що проливають світло на умови виховання дитини, якості позивача, відповідача як вихователя. Саме вони, а не матеріальний комфорт, гарна квартира й т.п., визначають позицію органів опіки й піклування. Результатом обстеження є складання акту, на основі якого готується сам висновок про доцільність позбавлення батьківських прав. Треба сказати, що робота органів опіки й піклування по збору відповідних матеріалів для підготовки висновку про доцільність позбавлення батьківських прав проводиться ретельно й сумлінно й тому вимагає досить довгого часу. Їхня діяльність по збору й підготовці матеріалів можна зрівняти з попереднім слідством у кримінальному процесі, що передують судовому розслідуванню.

Висновок органів опіки й піклування ставиться до числа доказів у справі й оцінюється судом нарівні з іншими доказами. Однак, якщо суд порухає його непереконаливим, не погодиться з висновками цих органів, він повинен мотивувати свою відмову в рішенні у справі.

При підготовці до судового розгляду справи про позбавлення батьківських прав одного з батьків судді з метою захисту прав неповнолітнього й забезпечення належних умов його подальшого виховання, а також охорони прав батька, що не проживає разом з дитиною, необхідно в кожному випадку сповіщати цього батька про час і місце судового розгляду й роз'яснити, що він вправі заявити вимогу про передачу йому дитини на виховання.

Правові наслідки позбавлення батьківських прав

Можливість виховувати свою дитину особисто ставиться до числа найбільш значимих прав кожного батька. Завдяки особистому контакту з дитиною, власним рішенням щодо способів і

методів його сімейного виховання батькові вдається направити формування особистості неповнолітнього в бажаному напрямку. Не випадково, тому всякого роду серйозні відхилення на цей рахунок служать підставою для позбавлення батьківських прав. Але тут мало просто констатувати втрату батьківських прав. Важливо, щоб, насамперед припинилося особисте спілкування з батьком, чії дії (бездіяльність) перетворилися в джерело небезпеки. Збереження подібного роду спілкування зводить нанівець всі зусилля по позбавленню батьківських прав, робить його безглуздом.

Представляється, що таку ж міру варто застосовувати до випадків, коли один з батьків проживає в будинку або квартирі, що належить на праві власності дитині або іншому батьку. У відповідності з Цивільним Кодексом члени родини власника житлового приміщення, що проживають у приналежному йому житловому приміщенні, мають право користуватися цим приміщенням на умовах, передбачених житловим законодавством. Таким чином, батьки, позбавлені батьківських прав, можуть бути виселені із приміщень, що належать дітям на праві власності, тому що з моменту позбавлення батьківських прав вони не вважаються більше членами родини своїх дітей.

Якщо ж батьки й діти проживають у квартирі або будинку, що належить їм на праві загальної власності, або власником житла є сам батько, позбавлений батьківських прав, виселення його неможливо. Позбавлення батьківських прав не може привести до позбавлення такого батька його права власності. У такій ситуації дитина зберігає своє право власності на житлове приміщення, що належить йому й батькові на праві загальної власності. Після позбавлення батьківських прав за дитиною зберігається також право користування житловим приміщенням, що належить на праві власності його батькові. Таким чином, дитина як і раніше має право проживати в зазначених приміщеннях. Однак якщо його проживання з батьком, позбавленим батьківських прав, неможливо, він переселяється до другого батька (якщо останній проживає окремо) або на площу опікуна. У випадках, якщо суд вважає неможливою передачу дитини другому батькові; якщо дитина виховується самотньою матір'ю й вона позбавлена батьківських прав або обидва батька позбавлені батьківських прав, і передача дитини в родину опікуна неможлива, дитина міститься в дитячу установу органами опіки й піклування. При цьому право власності або користування на приміщення, з якого дитина вибула в дитячу установу, зберігається за ним на увесь час перебування в дитячій установі. Але відсутність права на спілкування не означає, що виключається всякий контакт із неповнолітнім. Зберігати його чи ні й у якому виді, вирішують обличчя, що замінили батьків у встановленому законі порядку. Такого роду контакти (побачення) дитини можливі тільки за бажанням дитини за умови, що таке спілкування не зробить на нього шкідливого впливу. Самі батьки вимагати цього не вправі. Те ж можна сказати про побачення (як різновиду обмеженого спілкування) вихованця дитячої установи зі своїми батьками, позбавленими батьківських прав.

Після позбавлення батьківських прав, природно, йому не можна довірити й захист прав, інтересів дитини. Відтепер батьки, позбавлені батьківських прав, взагалі не можуть бути його законними представниками.

Виконання судового рішення про позбавлення батьківських прав.

Виконання рішень по справах про позбавлення батьківських прав має свої труднощі. Вони визначаються, насамперед, станом самої дитини, що часом усього боїться, зацькований родителями, продовжує їм коритися. До того ж позбавлені батьківських прав особи нерідко прагнуть за всяку ціну втримати при собі своїх дітей, сховати їх. От чому виконання судових рішень по справах подібного роду іноді носить яскраво виражений примусовий характер.

Щоб уникнути створення обстановки, що травмує дитину, корисно заздалегідь підготуватися до виконання судового рішення, орієнтуючись на ту форму устрою, що обрана в цьому випадку відділом утворення. Якщо мова йде про направлення у дитячий будинок, повинна бути готова відповідна документація. Коли дитина хвора й має потребу в терміновому лікуванні, до його тимчасового устрою в медичну установу підключаються медичні працівники. Словом, успіх виконання судового рішення багато в чому залежить від якості підготовчої роботи.

Порядок обмеження батьківських прав

Позбавлення батьківських прав - надзвичайний захід, застосування його не завжди доцільно або можливо, хоча іноді й очевидно, що перебувати дитині з батьками (одним з них) небезпечно для його життя, здоров'я й виховання. У таких випадках як міра захисту його прав й інтересів суд може обмежити батьківські права, прийнявши рішення про відібрання дитини в батьків (одного з них).

Однією з обов'язкових умов обмеження батьківських прав у вигляді відібрання дітей у батьків у судовому порядку, незалежно від позбавлення батьківських прав, небезпека залишення в них дитини. Що вважати небезпечним, а що ні - питання факту. Небезпечно, якщо маленька дитина в холодну пору року напівроздягнена бродить по вулиці, ночує в під'їздах, на горищах. Вона може не тільки важко занедужати, але й стати інвалідом. Не меншу небезпеку для дітей представляє залишення їх без їжі, одягу, елементарного догляду. Якщо маленьких дітей, яких батьки або залишають без допомоги, підстерігають одні небезпеки, то для підлітка особливу погрозу представляють такі, як постійне спілкування з батьками-алкоголіками, їхнім оточенням, що становить небезпеку для морального розвитку неповнолітнього. Словом, види небезпеки, що грозять фізичному, моральному розвитку дітей всіх віків, чії інтереси грубо зневажаються родителями, відрізняються більшою розмаїтістю.

Правові наслідки обмеження батьківських прав

Говорячи про подібність і розходження в наслідках позбавлення й обмеження батьківських прав, треба відзначити, що обмеження в батьківських правах теж не звільняє від обов'язків по змісту дитини. І тут це не кара, не покарання, а неминуче й природне виконання батьківського боргу.

Збереження правового зв'язку дитини з батьками, чії батьківські права обмежені, створює основу його контактів з ними. Вони тим більше доцільні, коли є надія на відновлення нормальних здорових відносин. При цьому не можна не враховувати, що обмеження прав найчастіше пов'язане з відсутністю провини батька.

Висновок

Сімейне законодавство часто ставиться до числа традиційних, досить стабільних галузей права, які не перебувають у прямій залежності від змін у державі й суспільстві. Деякою мірою це так, оскільки в результаті триваючими століттями процесу розвитку замужньо-сімейних відносин, регульованих, зокрема, нормами сімейного права, з'явилися стійкі норми поведіння в родині, властиві практично всім цивілізованим державам. Однак будь-яке законодавство має здатність виявляти такі недоліки, які часом навіть важко передбачити. У сімейних відносинах опосередковано відображаються особливості навколишньої дійсності.

Також хотілося б відзначити деякі важливі аспекти, пов'язані з підставами виникнення прав та обов'язків батьків та дітей, з правами неповнолітніх дітей, визначити, правовідносин дітей і батьків у цілому.

В останні роки в нашій країні намітилися тенденції, спрямовані на те, щоб, по-перше, цілком відродити розуміння сім'ї, як неминущої цінності, по-друге, у корені змінити сформоване століттями патріархальне представлення про підлегле положення неповнолітнього в сім'ї.

Закріплення законодавчого права неповнолітніх дітей, само по собі передбачило закріплення відповідних обов'язків у батьків. Так, наприклад, турбота про дітей, їхнє виховання - рівне право й обов'язок батьків. Отже, мова йде не тільки про моральний борг кожного батька, але і про його конституційні права й обов'язки. Причому їхнє існування не зв'язується з наявністю чи відсутністю шлюбу батьків. Наділення батьків правами у відношенні їхніх неповнолітніх дітей означає, що їм дається можливість робити схвалювані, бажані з погляду держави дії і вчинки, спрямовані на благо дитини. Правам батьків відповідають і певні обов'язки. Причому батьки мають рівні права й обов'язки. Їхня рівноправність забезпечується сімейно-правовими нормами, що мають конкретний зміст.

Зміст прав дитини складають: право дитини жити і виховуватися в родині, що включає в себе: право жити і виховуватися в родині; право, наскільки це можливо, знати своїх батьків;

право на турботу з боку батьків; право на спільне проживання зі своїми батьками; право на виховання своїми батьками; право на забезпечення інтересів; право дитини на спілкування з батьками й іншими родичами; право дитини на захист; право дитини виражати свою думку; Право дитини на ім'я, по батькові, прізвище; майнові права дитини, що включають у себе: право власності; право самостійне розпоряджатися своїм майном.

Включення в текст Сімейного кодексу України норм про майнові права дитини має великий сенс. Воно означає розширення кола відносин, регульованих сімейним законодавством, оскільки сюди входять майнові права неповнолітніх як у сім'ї, так і за її межами. Стосовно прав батьків, то на даний момент вони мають широке коло прав, які забезпечують повагу до людської честі та гідності - особисті немайнові права та передбачений правовий режим майна подружжя, який захищає інститут права власності громадянина, передбачений Конституцією нашої держави.

Якби не мінялося відношення держави до сім'ї та батьків, дитина завжди мала право на одержання утримання за їхній рахунок. На обов'язок матеріально забезпечувати неповнолітніх, а також непрацездатних нужденних повнолітніх дітей можна подивитися і як на право дитини на турботу з боку своїх батьків. Це один з найбільш типових прикладів злиття особистих і майнових прав дитини в родині. При відсутності такої турботи Сімейний кодекс дозволяє вдаватися до допомоги правових норм, що передбачають аліментні зобов'язання.

Треба ще раз відзначити, що законодавець говорить тільки про права неповнолітніх дітей, що ж стосується обов'язків дитини в сім'ї, то вони визначаються тільки нормами моральності, оскільки спонукати його до їх виконання за допомогою закону неможливо.